

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi näkövammaisten kirjastosta

ESITYKSEN PÄÄASIALLINEN SISÄLTÖ

Esityksessä ehdotetaan säädettäväksi uusi laki näkövammaisten kirjastosta. Esityksen tarkoituksena on mahdollistaa näkövammaisten kirjaston palvelujen kehittäminen asiakaskunnan muuttuvien tarpeiden ja teknisen kehityksen vaatimusten mukaisesti. Tarkoituksena on lisäksi järjestää kirjaston hallinto

valtionhallinnon tulosohejausperiaatteiden mukaiseksi sekä antaa kirjastolle mahdollisuus myös maksullisten suoritteiden tuottamiseen.

Laki on tarkoitettu tulemaan voimaan mahdollisimman pian sen jälkeen, kun se on hyväksytty ja vahvistettu.

YLEISPERUSTELUT

1. Nykytila

1.1. Lainsäädäntö ja käytäntö

Sokeain kirjastotoiminta on alkanut Suomessa vuonna 1890 yksityisen yhdistyksen ylläpitämänä. Valtio on tukenut kirjastotyötä valtionavuin vuodesta 1921 lähtien.

Sokeain kirjasto muutettiin 1 päivästä heinäkuuta 1978 valtion omistamaksi ja ylläpitämäksi laitokseksi ja sen nimi muutettiin näkövammaisten kirjastoksi. Samalla kirjaston käyttöoikeutta laajennettiin käsittämään paitsi näkövammaiset myös muut henkilöt, jotka vamman tai sairauden vuoksi eivät voi käyttää tavallisia kirjoja. Valtiollistamisen yhteydessä kirjastoon liitettiin Sokeain kirja ja ääninauha ry -niminen tuotantolaitos, joka

oli valmistanut piste- ja äänikirjoja yksinomaan Sokeain kirjastoa varten.

Voimassa olevan näkövammaisten kirjastosta annetun lain (11/78) mukaan kirjasto:

1) tuottaa ja lainaa piste- ja äänikirjoja näkövammaisille sekä henkilöille, jotka muun vamman tai sairauden vuoksi eivät voi käyttää tavallisia kirjoja;

2) tuottaa ja lainaa nuotteja ja musiikkiäänitteitä sekä välittää äänikirjojen kuuntelussa tarvittavia laitteita;

3) tuottaa ja lainaa oppi- ja kurssiaineistoa korkeakouluissa ja muissa oppilaitoksissa opiskeleville; sekä

4) lainaa kirjoja ja siirtokirjakokoelmia muille kirjastoille, sairaaloille ja laitoksille.

Voimassa olevan lain mukaan kirjaston palvelut ovat kirjastonkäyttäjille maksuttomia.

Kirjaston toiminnan kehitystä 1990-luvulla kuvaavat seuraavat toimintakertomusluvut:

	1990	1994	Muutos %
KIRJASTO-PALVELUT			
- lainoja	240 900	416 000	+ 73 %
- asiakkaita	6 470	8 000	+ 24 %
- kokoelmiin tuotettuja tai valmiina ostettuja äänikirjanimekkeitä	1 087	1 084	- 0 %
- pistekirjanimekkeitä	219	403	+ 84 %
OPPIKIRJAPALVELUT			
- koululaisia ja opiskelijoita asiakkaina	200	250	+ 25 %
- oppikirjatoimituksia	2 640	3611	+ 37 %
- tuotettuja oppikirjanimekkeitä	477	607	+ 27 %
HENKILÖSTÖ			
- ilman työllisyysvaroin palkattuja (htv)	52	48	- 8 %
TOIMINTAMENOT			
- 1000 mk		15 554 ¹⁾	18 919

¹⁾ Vuoden 1990 budjetti ei sisältänyt postimaksuja, jotka nykyisin ovat noin 20 % kirjaston kokonaismenoista.

1.2. Tilanne muissa Pohjoismaissa

Kaikissa Pohjoismaissa näkövammaisten kirjastot ovat valtion omistamia ja ylläpitämiä laitoksia. Kirjastot palvelevat myös muita lukemisesteisiä henkilöitä, kuten muun muassa aivo- ja lihasperäisistä sairauksista kärsiviä, kehitysvammaisia sekä lukihäiriöisiä henkilöitä.

Näkövammaisten kirjastot toimivat erityisesti seuraavissa tehtävissä:

- 1) piste- ja äänikirjojen tuottajana;
- 2) keskuskirjastoina, joista yksityishenkilöt, laitokset ja kirjastot voivat lainata materiaalia;
- 3) piste- ja äänikirjatuotannon ja vammaisten kirjastopalvelujen asiantuntija-, kehittämis- ja koordinaatikeskuksina;
- 4) oppimateriaalikeskuksina (Ruotsi, Norja); sekä
- 5) ääni- ja pistekirjojen myyjinä (Tanska ja Ruotsi).

Ruotsin kirjasto palvelee oppimateriaalikeskuksena ainoastaan korkeakoulu- ja ammatillisia jatko- ja täydennysopintoja harjoittavia opiskelijoita. Norjan kirjasto palve-

lee korkeakouluopiskelijoita. Tanskassa oppimateriaalipalvelut hoidetaan kokonaan muissa laitoksissa kuin näkövammaisten kirjastossa.

Vammaisten kirjastopalvelujen asiantuntijakeskuksen tehtäviä hoitavat nykyisin laajimmin Ruotsin ja Tanskan kirjastot. Ruotsin kirjaston yhteydessä toimii Punktskriftsnämnd, jonka tehtävänä on kehittää pistekirjoitusta. Kirjaston tehtävänä on myös tiedottaa toimialueensa kehityksestä.

Ääni- ja pistekirjojen myynti on organisoitu eri maissa eri tavoin. Ruotsin näkövammaisten kirjasto myy itse pistekirjoja, mutta äänikirjojen myynti yleisille kirjastoille tapahtuu Bibliotekstjänstin ja SRF Tal & Punkt Ab:n kautta neuvoteltujen sopimusten mukaisesti. Tanskan kirjasto myy äänikirjoja, äänilehtiä, pistekirjoja ja kirjalueteloita.

Lainauspalvelujen maksuttomuudesta tai maksullisuudesta ei ole säädetty Ruotsin, Tanskan eikä Norjan kirjastoja koskevissa säädöksissä, mutta käytännössä lainauspalvelut ovat asiakkaille maksuttomia. Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa ei myöskään kirjainojen postittamisesta aiheutuvia kuluja peritä asiakkaalta eikä kirjastolta.

1.3. Euroopan integraation vaikutukset

Euroopan integraatiokehitys ei suoranaisesti vaikuta kirjaston toimintaan.

Merkittävämpää vaikutusta on välillisesti Euroopan unionin tutkimus- ja kehittämisohjelmista.

2. Keskeiset uudistusehdotukset

2.1. Tekijänoikeuslain vaikutukset

Kirjaston tuottamien äänikirjojen ja pistekirjojen tuotantoa ja jakelua sääntelee osaltaan myös tekijänoikeuslaki (404/61).

Toukokuun alusta 1995 voimaan tullut laki tekijänoikeuslain muuttamisesta (446/95) sallii tekstin valmistamisen näkövammaiselle myös elektronisessa tai muussa näkövammaiselle soveltuvassa muodossa. Lisäksi kirjaston tuottamia kirjoja, lukuun ottamatta äänikirjoja, voi välittää käyttäjryhmälle paitsi lainaamalla, myös myymällä.

Nämä tekijänoikeuslain muutokset on syytä ottaa huomioon myös näkövammaisten kirjastoa koskevassa laissa.

2.2. Äänikirjojen kuuntelulaitteet

Kirjaston yhtenä tehtävänä voimassa olevan lain mukaan on välittää äänikirjojen kuuntelussa tarvittavia laitteita.

Käytännössä kirjasto on lainannut asiakkaille erikoisvalmisteisia Clarke & Smith -nauhureita. Muut laitteet ja apuvälineet asiakas on hankkinut terveydenhuollon tukijärjestelmien kautta. Clarke & Smith -järjestelmä tulee poistumaan käytöstä seuraavan kymmenen vuoden aikana, mikäli pystytään kehittämään kohtuuhintainen digitaalinen äänikirjajärjestelmä. C-kasettien osuus kirjaston kokoelmassa on myös suhteellisesti arvioiden koko ajan kasvamassa.

Äänikirjojen kuuntelulaitteiden hankintaa ja lainausta ei enää säädettäisi kirjaston tehtäväksi. Kirjasto hoitaisi kuitenkin käytännössä Clarke & Smith -nauhurien lainausta niin kauan kuin siihen on tarvetta.

2.3. Oppikirjapalvelut

Voimassa olevassa laissa säädetään kirjaston tehtäväksi tuottaa ja lainata oppi- ja kurssiaineistoa korkeakouluissa ja muissa oppilaitoksissa opiskeleville.

Suurimman osan kirjaston oppikirjapalveluiden voimavaroista vie peruskoulu- ja lukiotason oppikirjatuotanto. Kirjastoa koskevaa lakia olisi syytä täsmentää niin, että siinä selkeästi säädetään kirjaston tehtäväksi oppikirjatuotannon koulutuksen kaikille tasoille.

2.4. Asiantuntijatehtävät

Kirjaston tehtäväalue kattaa ääni- ja piste-kirjojen valmistamisen, elektronisen kirjatutannon, oppikirjatuotannon sekä kirjasto-palvelut eri vammaisryhmien tarpeisiin. Kysymyksessä on laaja asiantuntemusta edellyttävä erikoisalue, jossa korostuvat tietotekniikan ja äänitstekniikan tuntemus sekä eri vammaisryhmien erityistarpeiden tuntemus.

Kirjaston roolia alansa asiantuntijalaitoksena on tarkoitus vahvistaa, mikä edellyttää alan kehityksen seuraamista ja tiivistä yhteistyötä eri tahojen kanssa sekä kotimaassa, että ulkomailla.

Viralliseksi pysyväksi elimeksi Näkövammaisten kirjaston yhteyteen on tarkoitus asetusteitse perustaa Braille-neuvottelukunta,

joka toimisi pistekirjoituksen ja näkövammaisten oppimateriaalien asiantuntijaelimeksi.

2.5. Maksuttomat ja maksulliset palvelut

Voimassa olevassa laissa säädetään kirjaston kaikki palvelut maksuttomiksi. Kirjaston lainauspalvelujen tulee jatkossakin olla yksityishenkilöille maksuttomia samojen periaatteiden mukaan kuin yleisten kirjastojen palvelut. Toiminnan erityispiirteistä johtuen myös lainakirjojen postittamisen tulee edelleen olla asiakkaille maksutonta.

Näkövammaisten kirjaston tarjoamat palvelut ovat huomattavasti laajemmat kuin yleisten kirjastojen palvelut. Täyden maksuttomuuden periaate kaikkien palvelujen kohdalla ei ole tarkoituksenmukaista ja se voi olla jopa esteenä uusien palvelujen käynnistämiseksi. Valtion maksuperustelaki (150/92) ei myöskään tue täyden maksuttomuuden periaatetta.

Kirjaston toiminnan joustavoittamiseksi ja uusien palvelujen mahdollistamiseksi tulisi kirjastolle säätää oikeus myös tuottamiensa kirjojen myyntiin.

3. Esityksen vaikutukset

3.1. Esityksen organisatoriset vaikutukset

Kirjaston asema opetusministeriön alaisena valtion laitoksena ei muuttuisi.

Tulosohjausperiaatteiden mukaisesti kirjaston organisaatiota ja sisäistä päätösvallan jakoa ei määriteltäisi säädöstatolla, vaan kirjaston työjärjestyksessä.

3.2. Esityksen taloudelliset vaikutukset

Kirjaston kaikki palvelut ovat voimassa olevan lain mukaan maksuttomia. Ehdotettu laki sallisi maksujen perimisen joistakin erityispalveluista. Tulojen vaikutus kirjaston kokonaistalouteen olisi kuitenkin pieni, sillä maksullinen palvelu ei kokonaistoimintaan verrattuna ole laajaa. Erityisryhmille tarjottavat palvelut olisi myös joissakin tapauksissa hinnoiteltava omakustannusarvoa alemmaksi, jolloin tulot jäisivät pieniksi.

4. Asian valmistelu

Asiaa on valmisteltu opetusministeriön virkamiestyöryhmässä, jossa on ollut edustus sekä opetusministeriöstä että näkövammaisten kirjastosta. Työryhmässä on ollut mukana myös Näkövammaisten kirjaston henkilökunnan edustaja.

5. Kuuleminen ja lausunnot

Opetusministeriö järjesti 17. lokakuuta 1994 kuulemistilaisuuden sidosryhmille. Tilaisuuteen kutsuttiin seuraavat ryhmät:

Aivohalvaus- ja afasialiitto ry
Förbundet Finlands Svenska Synskadade rf
Invalidiliitto ry
Kansaneläkelaitos

Kehitysvammaliitto — Förbundet Utvecklingshämning ry

Näkövammaisten Keskusliitto ry

Näkövammaisten lasten vanhemmat ry

Opetushallitus

Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus

Suomen Kirjastoseura ry

Suomen kuurosokeat ry

Valtakunnallinen vammaisneuvosto.

Tilaisuuteen osallistuivat opetushallituksen ja Kelan edustajat. Lisäksi Förbundet Svenska Synskadade ja Näkövammaisten Keskusliitto lähettivät kirjallisen lausunnon.

Kirjalliset lausunnot pyydettiin ja saatiin lisäksi Näkövammaisten kirjaston johtokunnalta ja yhteistyötoimikunnalta sekä Suomen Kuntaliitolta.

YKSITYISKOHTAISET PERUSTELUT

1. Lakiehdotus

1 §. Pykälässä säädetään kirjaston asemaa ja toimintaa koskevat yleiset säännökset ylläpitäjistä ja palvelukielistä.

2 §. Kirjaston palvelut on tarkoitettu näkövammaisille sekä henkilöille, jotka muun vamman, sairauden tai niihin verrattavan haitan vuoksi eivät voi käyttää tavallista kirjastoaineistoa, kuten esimerkiksi kirjoja, lehtiä ja nuotteja. Kirjasto tuottaa itse osan tästä erikoisaineistosta ja osan se ostaa valmiina muilta tuottajilta. Itse tuottamaansa aineistoa se voisi myös myydä. Kirjaston asiakkaaksi pääsisi vain lääkärintodistuksen tai asiantuntijalausunnan perusteella. Asiakkaita oli vuonna 1994 noin 8 000.

Tekijänoikeuslainsäädäntö ja toisaalta kirjaston ja tekijänoikeusjärjestöjen välillä tehdyt sopimukset ovat rajanneet kirjaston tuotanto-, lainaus- ja myyntitoimintaa. Vastavat toiminnalliset rajaukset koskevat myös niitä laitoksia, jotka toimivat kirjastoaineiston välittäjinä kirjaston ja asiakkaiden välillä, esim. yleiset kirjastot ja hoitolaitokset. Tekijänoikeuslakiin vuonna 1995 tehty muutos sisältää säännöksen kappaleiden valmistamisesta näkövammaisille. Se rajoittaa äänikirjojen valmistamisen ainoastaan lainaustarkoituksiin.

Kirjasto toimii lainaustoimintansa osalta asiakaskuntaansa nähden kuten kunnalliset yleiset kirjastot. Toiminta-alueena on kuitenkin koko maa ja siitä johtuen suurin osa lai-

noista välitetään asiakkaille postitse. Tulevaisuudessa myös elektroninen tiedonvälitys tulee lisääntymään varsinkin sille osalle asiakaskuntaa, joka opiskelee tai käy työssä.

Näkövammaisten kirjaston erityispiirteensä on vastata oppikirjojen saatavuudesta kaikilla koulutusasteilla.

3 §. Kirjastotoiminnan kehittämisen yleisistä suuntaviivoista vastaisi johtokunta, jonka kokoonpanosta ja tehtävistä säädettäisiin asetuksella.

4 §. Kirjaston lainauspalvelut olisivat asiakkaille maksuttomia kuten yleisten kirjastojenkin palvelut. Myöskään lainojen postituksesta ei perittäisi maksua asiakkailta. Kirjastolla voisi olla myös maksullisia palveluja. Maksullisten palvelujen hinnoittelua säädettäisiin valtion maksuperustelain mukaisella opetusministeriön päätöksellä. Aina-kin osa maksullisista palveluista tulisi kulttuuripoliittisista syistä tarvitsemaan hintatu-kea.

5 §. Kirjastolle voitaisiin testamentata ja lahjoittaa varoja.

6 §. Lain täytäntöönpanosta säädettäisiin tarkemmin asetuksella.

2. Voimaantulo

Laki ehdotetaan tulevaksi voimaan mahdollisimman pian sen jälkeen, kun se on hyväksytty ja vahvistettu.

Edellä esitetyn perusteella annetaan Eduskunnan hyväksyttäväksi seuraava lakiehdotus:

Laki

näkövammaisten kirjastosta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti säädetään:

1 §

Näkövammaisten kirjastotoimintaa varten on asianomaisen ministeriön alainen näkövammaisten kirjasto.

Näkövammaisten kirjasto toimii suomen- ja ruotsinkielisenä.

2 §

Näkövammaisten kirjaston tehtävänä on antaa näkövammaisille ja muille asiakasryhmille, jotka vamman tai sairauden vuoksi eivät voi käyttää tavallisia kirjastoaineistoja, mahdollisuus tiedonsaantiin, opiskeluun, kirjallisuuden ja taiteen harrastukseen ja virkistykseen.

Tehtävänsä toteuttamiseksi kirjasto:

1) tuottaa ja lainaa piste-, ääni-, elektronista ja muuta erikoisvalmisteista kirjastoaineistoa;

2) tuottaa oppi- ja kurssiaineistoa kaikille koulutusasteille;

3) myy tuottamaansa aineistoa yksityisille, kirjastoille ja muille laitoksille;

4) opastaa asiakkaitaan kirjaston käytössä ja tiedonhaussa sekä

5) toimii alansa asiantuntijalaitoksena.

3 §

Näkövammaisten kirjastolla on johtokunta,

jonka kokoonpanosta ja tehtävistä säädetään asetuksella.

4 §

Näkövammaisten kirjaston lainauspalvelut ovat kirjastonkäyttäjille maksuttomia.

Muiden suoritteiden osalta noudatetaan, mitä valtion maksuperustelaissa (150/92) säädetään.

5 §

Näkövammaisten kirjastolla on oikeus ottaa vastaan lahjoitus- ja testamenttivaroja.

6 §

Tarkemmat säännökset tämän lain täytäntöönpanosta annetaan asetuksella.

7 §

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 199 .

Tällä lailla kumotaan näkövammaisten kirjastosta 9 päivänä tammikuuta 1978 annettu laki (11/78) siihen myöhemmin tehtyine muutoksineen.

Ennen tämän lain voimaantuloa voidaan ryhtyä tämän lain täytäntöönpanon edellyttämiin toimenpiteisiin.

Helsingissä 10 päivänä toukokuuta 1996

Tasavallan Presidentti

MARTTI AHTISAARI

Ministeri *Claes Andersson*

